

De functie van muziek bij uitvaarten: voor(bij) het persoonlijke¹

‘Time to say goodbye’, ‘Mag ik dan bij jou’, ‘Ave Maria’, ‘Afscheid nemen bestaat niet’, ‘Et les oiseaux chantaient’: het zijn zomaar enkele voorbeelden van muziekstukken die momenteel veel klinken bij uitvaarten. In dit paper zal ik, gebaseerd op mijn promotieonderzoek naar muziek bij uitvaarten, toelichten hoe muziek bij uitvaarten functioneert. Ik richt me daarbij vooral op één van die functies, namelijk het personaliseren van de uitvaart. Daarmee zeg ik niet dat *alle* muziek de uitvaart ‘persoonlijker’ maakt. Muziek kan immers ook heel andere functies hebben. Denk hierbij aan de rituele functie van muziek of aan het reguleren van emoties. In dit artikel wil ik echter dieper ingaan op de ‘persoonlijke muziek’ in de uitvaart.

Muziek in de persoonlijke uitvaart

De uitvaart van nu heeft het karakter van een ‘persoonlijke uitvaart’. In de persoonlijke uitvaart worden herinneringen aan het leven van de overledene opgeroepen. De Britse thanatoloog Douglas Davies omschrijft de persoonlijke uitvaart als volgt: “We gebruiken woorden die het leven van de overledene oproepen om de dood niet het laatste woord te laten hebben.”² Hij heeft het dan ook over *funerals against death*, ‘uitvaarten tegen de dood’. Nabestaanden houden de herinnering aan hun dierbare levend en zetten de relatie die ze hadden met de overledene voort, zij het op een andere manier.³

Meestal geven nabestaanden zelf vorm aan het uitvaartritueel: zij zijn degenen die bepalen wie er spreken, welke foto’s er worden getoond, welke attributen er rond de kist staan en welke muziek er klinkt. Die muziekkeuze is vrijwel volledig vrij. Vaak wordt er muziek gekozen die de overledene mooi vond, of die op een andere manier aan de overledene doet denken. De ‘persoonlijke muziek’ in de uitvaart is muziek die herinneringen aan het leven van de overledene oproept.

Muziek is dus niet (altijd) zomaar een ‘standaardonderdeel’ van de uitvaart, maar één van de elementen die de uitvaart tot een persoonlijke uitvaart maakt.

Persoonlijk, maar niet uniek?

Ik wil wel eerst een kanttekening maken bij dat persoonlijke aspect van de ‘persoonlijke uitvaart’ en de bijbehorende ‘persoonlijke muziek’. Dat het persoonlijke belangrijk is in een groot deel van Nederlandse uitvaartcultuur zien we ook terug in het bestaan van het keurmerk ‘persoonlijke uitvaart’ en in advertenties

en andere PR-middelen van uitvaartondernemers. Een andere bekende slogan is: ‘Iedere uitvaart uniek’. Het valt me op dat die twee, de ‘persoonlijke uitvaart’ en ‘unieke uitvaart’, gemakkelijk in één adem worden genoemd. Daar wil ik toch een kritische kanttekening bij plaatsen.

Hoe uniek zijn we nou eigenlijk in de keuzes die we maken omtrent muziek die we tijdens de uitvaart willen laten horen? Een uitvaart is uniek in die zin dat er geen twee uitvaarten exact hetzelfde zijn: er is altijd een andere overledene, er zijn andere woorden, andere mensen, etc. Maar in de keuzes die we maken in de voorbereiding en uitvoering van de uitvaart worden we wel beïnvloed door andere, externe factoren. We kunnen hierbij bijvoorbeeld denken aan (bewust of onbewust) copy-paste gedrag: de familie heeft het muziekstuk gehoord op een andere uitvaart of wil dat bij de uitvaart van opa dezelfde muziek klinkt als bij de uitvaart van oma. Maar we worden ook, en steeds meer, beïnvloed door de digitale en online cultuur. Denk

maar aan hoe services als Spotify en YouTube muziek aanbevelen zonder dat we zélf een hele muziekbibliotheek hoeven door te ploeteren. Al die externe factoren zijn van invloed op onze muziekkeuzes en de betekenis die we daar aan toekennen. Dat maakt de betekenis die we aan ‘persoonlijke muziek’ toekennen niet minder persoonlijk, maar laat wel duidelijk zien dat we dat ‘persoonlijke’ niet *volledig* zelf in de hand hebben. Hoe persoonlijk en dierbaar de betekenis die wordt toegekend aan een muziekstuk ook kan zijn, het betekent niet dat het *uniek* is dat er een persoonlijke betekenis aan dat muziekstuk wordt toegekend.

Muzikaal erbetoon

Terug naar de persoonlijke muziek in de uitvaart. Tijdens een uitvaart luisteren de aanwezigen naar de lievelingsmuziek van de overledene, of naar muziek die (de naaste familieleden) doet denken aan de overledene. In het dagelijks leven komt het weinig voor dat er in alle rust wordt geluisterd naar een muziekstuk dat iemand anders heeft uitgekozen. Muziek is meestal achtergrondmuziek bij andere activiteiten en sluit veelal aan bij de muzikale voorkeur van de luisteraar. Wanneer iemand zich in een ruimte begeeft waar muziek klinkt waar hij/zij niet naar wil luisteren, dan bieden oordopjes en mobiele telefoons of andere muziekdragers de mogelijkheid om een eigen muzikale ruimte te creëren waarin muziek van de eigen voorkeur klinkt.

Hoe anders is dat bij uitvaarten! Ongeacht de eigen muzikale voorkeuren van de aanwezigen, luistert iedereen naar muziek die de overledene mooi vond of die nabestaanden hebben uitgekozen. Voor het moment van de uitvaart doen de muzikale voorkeuren van de verschillende aanwezigen er niet toe. Neem bijvoorbeeld een uitvaart waarbij alle aanwezigen luisterden naar opera. Het is zeer onwaarschijnlijk dat alle aanwezigen van opera hielden. Maar dat maakte niet uit! Iedereen luisterde naar opera, omdat de overledene daar van hield. Op die manier brachten de aanwezigen als het ware een ode, een muzikaal erbetoon (*musical eulogy*) aan de overledene. Die operamuziek personaliseerde

de uitvaart: door nu naar operamuziek te luisteren komt de herinnering aan opa naar boven en is de uitvaart een beetje ‘in opa’s stijl’.

Muziek kan dus, net als foto’s, de uitvaart persoonlijker te maken. Toch is er een groot verschil tussen muziek en foto’s. Bij foto’s is meteen duidelijk: dat was opa. Zeker bij foto’s van de afgelopen jaren zal hij herkenbaar zijn. Op foto’s uit zijn jeugd zal hij wellicht wat lastiger te herkennen zijn, maar iedereen weet dat het foto’s uit het leven van opa zijn. Bij muziek is dat anders. Niet iedereen weet bijvoorbeeld naar welke muziek opa graag luisterde. De kinderen kunnen muziek hebben gekozen waarvan ze weten dat hun vader er veel naar luisterde, maar wist die oud-collega die aan de andere kant van het land woonde dat ook?

Tip: Vertel waarom muziek belangrijk is voor de familie.

Stelt u zich eens voor: bij een uitvaart klinkt tussen twee toespraken het muziekstuk ‘Breng me naar het water’ van Marco Borsato. ‘Breng me naar het water’ wordt vaker gespeeld op uitvaarten. Aanwezigen zouden het kunnen ervaren als een stukje muziek ter afwisseling van de toespraken. Maar dat was niet waarom de familie het gekozen had! Zij hadden het lied gekozen omdat moeder dit lied altijd afspeelde wanneer het gezin op vakantie was aan de

Moezel, en omdat het gezin voornemens is de as daar uit te strooien: ze brengen moeder naar het water. Als de aanwezigen bij de uitvaart dat hadden geweten, was ‘Breng me naar het water’ ineens veel méér dan een muziekstuk ter afwisseling. Het zou een ode aan de overledene zijn geweest, een muzikaal eerbetoon.

Een familie kan de muziek hebben uitgekozen met de *intentie* om herinneringen op te roepen, maar gebeurt dit ook daadwerkelijk in de uitvaart? De *intentie* hoeft niet gelijk te staan aan de *functie* van muziek in de uitvaart. De

functie van uitvaartmuziek, hoe muziek *daadwerkelijk* functioneert binnen de uitvaart, kan niet volledig vooraf bepaald worden. Maar het kan wel een klein beetje gestuurd worden, door bijvoorbeeld iets te zeggen over de intentie waarmee de muziek is gekozen. Wanneer muziek een belangrijke rol speelt in het personaliseren van de uitvaart, kan er communicatie nodig zijn over de intentie waarmee de muziek is gekozen om de muziek ook daadwerkelijk (en voor iedereen) als een personaliserend element te laten functioneren.

Persoonlijke muziek samen met persoonlijke beelden

Naast een ingelijste foto op de kist, zien we tegenwoordig steeds vaker digitale foto’s tijdens uitvaarten. Vaak tonen de foto’s momenten uit het leven van de overledene: een verjaardag, een vakantie, of lekker in het zonnetje in de tuin. Net als de ‘persoonlijke muziek’ is dit beeldmateriaal een manier om de uitvaart te personaliseren: de beelden roepen het leven van de overledene op.

Het gebeurt regelmatig dat deze twee personaliserende elementen worden samengevoegd: er worden foto’s van de overledene getoond terwijl naar ‘persoonlijke muziek’ wordt geluisterd, bijvoorbeeld het favoriete muziekstuk van de overledene. Hoewel beelden en muziek elkaar kunnen versterken, gebeurt het bij uitvaarten vaak dat beelden de muziek naar de achtergrond duwen. De muziek fungeert dan niet

meer als ‘persoonlijke muziek’, maar fungeert als achtergrondmuziek: mensen reageren op de foto’s, niet op de muziek. Foto’s kunnen dus de aandacht van de muziek afleiden. Als een bepaald muziekstuk dus heel belangrijk is, kan het beter zijn om er voor te zorgen dat mensen ook echt naar de muziek luisteren en niet worden ‘afgeleid’ door foto’s. Dit betekent overigens niet dat beeld en muziek *nooit* goed samengaan. De praktijk wijst echter uit dat beeld en muziek vaak niet *optimaal* samengaan.

*Tip: Is een muziekstuk erg belangrijk?
Laat dan geen foto’s zien tijdens de
muziek*

Songteksten

Het komt regelmatig voor dat een uitvaartleider aan tafel zit bij een familie die tijdens de uitvaart graag zou willen luisteren naar een lied waarvan de songtekst in de ogen van de uitvaartleider eigenlijk *nét* niet, of zelfs helemaal niet, bij de uitvaart past. Dit kan de uitvaartleider in een lastige situatie brengen: zal hij/zij de geëmotioneerde familie erop wijzen dat het misschien wel een mooi liedje is, maar dat die songtekst niet zo passend is? Zoals bijvoorbeeld bij het liedje ‘Geen kind meer’ van Karin Bloemen: had de overledene echt zo’n scherpe tong en bokkenpruik, was ze echt zo’n zure schooljuffrouw, en is dit liedje een manier

om dat, zonder het zelf uit te spreken, toch te benoemen? Of zou de dochter dit liedje alleen maar hebben uitgekozen omdat ze nu ‘Geen kind meer’ is?

Enige tijd geleden was ik bij een uitvaartplechtigheid waar een kleindochter van de overledene vertelde waarom ze van oma hield. Direct daarna luisterden we naar ‘Ik heb je lief’ van Paul de Leeuw. Vanuit het ik-perspectief zingt Paul de Leeuw: “Ik heb je lief, m’n hele leven, ’t is veel meer dan ‘houden van’, ’t is alsof je in m’n bloed zit, ik zonder jou niet leven kan.” Het liedje lijkt een verlengstuk te zijn van wat de kleindochter net heeft gesproken. Maar Paul de

Leeuw zingt verder: “Jouw mooie ogen doen me smelten, ’t zet me zo in vuur en vlam, ik voel het enkel bij jouw aanblik, ik krijg het ook van Rotterdam.” De songtekst is hier ongetwijfeld niet meer volledig correct: het is zeer onwaarschijnlijk dat de ogen van oma de kleindochter hetzelfde gevoel geven als Rotterdam.

Bij een groot deel van de muziek die bij uitvaarten klinkt, gaat het niet om de hele songtekst, maar om slechts een klein stukje. Dat kleine stukje songtekst functioneert als een verlengstuk van wat daarvoor al is gezegd. ‘Ik heb je lief’ van Paul de Leeuw was een muzikale verklanking van de woorden die de kleindochter daarvoor al had uitgesproken. Het gaat dan echter om dat refreintje “Ik heb je lief”, en niet om de details zoals die door Paul de Leeuw worden ingevuld.

Er klinkt veel muziek bij uitvaarten waarbij het niet om de (gehele) songtekst gaat. Een korte toelichting waarom de muziek gekozen is, maakt – impliciet of expliciet – duidelijk dat het niet om de tekst gaat, maar (bijvoorbeeld) om de herinneringen die er aan vast zitten. Voor de familie is het duidelijk dat de muziek gekozen is omdat het bij de familie herinneringen oproept.

Maar dat is het niet voor een oud-collega die ook bij de uitvaart is. Als die oud-collega dan naar de songtekst gaat luisteren terwijl deze helemaal niet relevant is, kan de songtekst (ongewenste/onbedoelde) vragen oproepen. Een korte toelichting op de muziekkeuze kan al heel veel verduidelijken en kan de songtekst, indien nodig, naar de achtergrond duwen.

Nu wil ik niet de indruk wekken dat bij ieder muziekstuk moet worden benoemd waarom het stuk is gekozen. Echter, wanneer de tekst van een muziekstuk ongewenste vragen kan oproepen, kan het goed zijn om kort iets te zeggen over de keuze van het muziekstuk. Dan is muziek voor die verre vriend die ook bij de uitvaart aanwezig is niet zomaar een liedje tussendoor met een songtekst die allerlei rare vragen oproept, maar wordt die muziek voor alle aanwezigen onderdeel van een *persoonlijke* uitvaart.

*Tip: Geef een publieke toelichting
wanneer de tekst van een muziekstuk
vragen oproept*

Muziek en emotie

In het voorgaande ben ik ingegaan op enkele aspecten van het personaliseren van uitvaarten door middel van muziek. Dit op muzikale wijze personaliseren van een uitvaart kent echter wel grenzen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar in uitvaarten waarbij het vrolijke, opgewekte karakter van de overledene ook hoorbaar wordt gemaakt in zijn of haar muzikale voorkeur voor ‘feestmuziek’. Naast dat deze vrolijke muziek de uitvaart personaliseert, draagt het opgewekte karakter van de muziek ook bij aan de veelvoorkomende wens van de nabestaanden om de uitvaart niet ‘te zwaar’ te laten zijn: nabestaanden willen het leven van de overledene vieren.

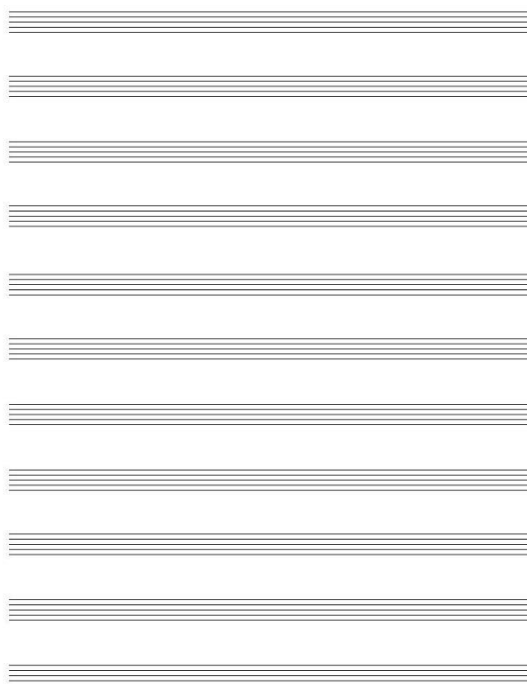
Veelal is er aan het eind van de plechtigheid, zeker wanneer deze plaats vindt in een crematorium of wanneer niet iedereen meegaat naar de begraafplaats, gelegenheid om langs de kist te lopen en een laatste groet te brengen. Dit is vaak een emotioneel moment dat wordt ingeleid

door enkele woorden of een gedicht. Hierdoor ontstaat een sfeer die voorbereidt op het moment van definitief afscheid nemen. Wanneer mensen vervolgens langs de kist lopen, klinkt er vrijwel altijd muziek. Wanneer die muziek ook ‘persoonlijke’ feestmuziek is, kan deze vrolijke muziek conflicteren met de emoties die op dat moment door de aanwezigen worden ervaren. Aan de ene kant is er de vrolijke muziek waar de overledene zo van hield en waarmee men de uitvaart ‘persoonlijker’ en minder zwaar wil laten zijn; aan de andere kant zijn er de tranen, het verdriet en het beladen moment van afscheid nemen. Die vrolijke, persoonlijke muziek zorgt er niet voor dat een uitvaart of een specifiek moment tijdens de uitvaart ook echt vrolijk of minder zwaar wordt. Muziek kan wél helpen bij het omgaan met dat verlies. Het moet dan echter wel op het juiste moment worden gepland en – indien nodig – op de juiste manier worden aangekondigd.

Tot slot

Ik sluit af met het beeld van een leeg muziekpapier. Na een overlijden is het muziekpapier van de uitvaart leeg. De familie kiest de muziek, inclusief toonsoort, maatsoort, mollen,

kruizen, tempoaanduidingen en noem maar op. Het is aan u om de muziek, samen met de familie, goed op papier te krijgen.

Noten

¹ Dit paper bevat, in een licht gewijzigde vorm, de lezing die ik verzorgde op 18 april tijdens het symposium 'De uitvaart, daar zit muziek in'.

² Douglas Davies, *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funerary Rites* (3rd edition) (London/New York: Bloomsbury, 2017).

³ De voortgezette, veranderde relatie tot de overledene is het onderwerp van de zogenaamde *Continuing bonds* theorie. Zie Dennis Klass & Edith Maria Steffen (eds.), *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice* (New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018).

Over de auteur

Janieke Bruin-Mollenhorst is promovenda aan het departement Culture Studies van Tilburg University. In haar promotieonderzoek richt zij zich op muziek bij uitvaarten en onderzoekt zij hoe deze muziek zich verhoudt tot de hedendaagse omgang met de dood. Janieke studeerde 'Religie & Ritueel' (MA) aan Tilburg University en Orgel & Kerkmuziek (BA) aan het ArtEZ conservatorium te Enschede. Naast haar werkzaamheden als promovenda is zij actief als musicus.

e-mail: j.h.bruin@tilburguniversity.edu